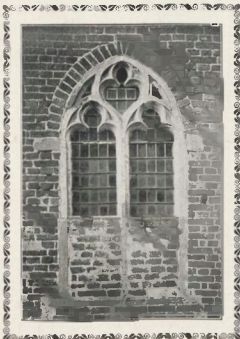


HET OUDE KLOOSTER TE TER APEL.

AFB. I.
EEN DER
OUDE RAMEN
VAN DE
KLOOSTER-
GANGEN.



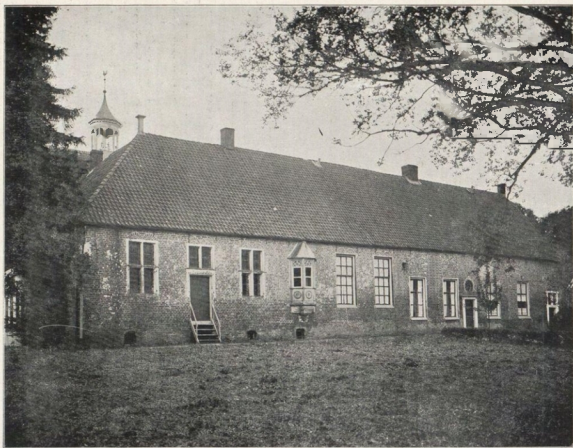
De oude heerlijkheid Westerwolde — tot voor korten tijd voor iedereen terra incognita — raakt hoe langer hoe meer bekend. In de laatste jaren vond er een groote verandering plaats. Wegen zijn aangelegd, een groot kanaal gegraven, terwijl een stoomtram voor een gemakkelijke verbinding zorgt. Ongetwijfeld zullen die betere middelen van verkeer het vreemdelingenbezoek doen vermeerderen. En 't moet gezegd, de oude heerlijkheid is een bezoek overwaard. 't Is een ydillisch landschap met een mooie, ongerepte natuur, waar de bewoners nog veel in zeden en gewoonten uit het grijs verleden bewaarden. In 't Zuiden dringt een zandtong in de omliggende venen op: op het uiterste puntje daarvan ligt Ter Apel, een bekoorlijk dorp met een oud klooster, waar liefhebbers van oudheden hun hart kunnen ophalen.

De plaats was gunstig gelegen voor de stichting van een klooster. Verdiende het reeds voorkeur door zijn hooge en droge ligging, de boschrijdom van de omstreken droeg er het zijne toe bij, om het tot een uitgezocht oord te maken, terwijl niet het minst door de eenzame ligging, te midden der omringende hoogvenen, de keuze der vrome broeders op dit hoekje gevallen zal zijn.

De Runde en Molen A, twee bronciviertjes, die te zamen de Ruiten A vormen, sloten hier een vruchtbare eilandje in, dat geschikte bouwakkers voor de kloosterlingen kon opleveren. Hout, benooidigd voor den bouw en voor brandstof was er in overvloed in de uitgestrekte wouden. Kon in dien tijd niet een eekhoortje van Onstwedde tot Ter Apel komen, zonder den grond te raken? De klei-grond in de nabijheid leverde gróndstof voor het bakken van steenen, terwijl de riviertjes drijkraft gaven voor de nog eenvoudige molens, die moesten dienen tot het vermahlen van graan en tot andere doeleinden. De zandtong vormde in alle tijden een geschikte verkeersweg naar het dorpje Selingen in het noorden en Alt-Haren in het zuid-oosten.

Door de overlevering was de plaats mede als aangewezen voor het stichten van een klooster. Bevond zich volgens sommige oudheidkundigen niet reeds ten tijde der Germanen in de nabijheid van Ter Apel een heilig bosch? De plaats zou dus reeds vroeg het middelpunt van een godsdienstig leven geweest zijn. Daarop zouden wijzen de oude kunstwegen uit het veen opgedolven, die van verschillende richtingen op Ter Apel aanliepen. Als belangrijkste daarvan is de Valtherbbrug bekend.

In het begin van de 13^{de} eeuw kwam het stukje grond, zoo bijzonder gunstig voor de stichting van een klooster gelegen, door schenking in het bezit van het Premonstreiterklooster te Siltwolda, dat er in 1216 een huis voor zijn vrome broeders liet bouwen. Eerst op primitieven grondslag ingericht bleek men al spoedig tot uitbreiding te moeten overgaan. Zoo waren er in 1289 nog een 70-tal monniken over, nadat bij een watervloed in 1277 (overstroming van de Dollart) een even groot getal om het leven gekomen zou zijn en bij een dergelijken ramp in 1287 nog weer een deel het leven had verloren. Wij durven niet zeggen, of deze beweringen wel geheel juist zijn. Gezien de hooge ligging van Ter Apel, lijkt het wel een beetje zonderling, dat bij een watervloed zoo veel monniken zouden verdrinken. 't Kan echter zijn, dat deze broeders tijdelijk in andere kloosters vertoefden of dat ze werkzaam waren in de onmetelijke moeras-



sen en venen en daar door het hooge water werden overvallen.

In het jaar 1400 werd het klooster op last van den Proost van Schildwolde verplaatst naar een zeldte inrichting te Scharmer. Waarschijnlijk zijn de monniken weggetrokken, omdat hun gebouw veel te lijden had in de menigvuldige twisten tusschen de Schieringers en de Vetkoopers, terwijl misschien hun eigen veiligheid niet meer zeker was. Ten minste, een halve eeuw later (1448) werd het ten deele verwoeste gebouw, verkocht aan Jacobus Wiltinck, Curat van Garrelsweer en Vicarus van Loppersum. De koopbrief komt in zijn geheel voor in den Codex Diplomaticus No. 147 van deel III der Annales Canonieum Regularium S. Augustini Ordinis S. Crucis bewerkt door Dr. C. R. Heimans, 's Hertogenbosch 1858. Dat het klooster reeds geruimen tijd te voren verlaten moet zijn geweest, blijkt wel uit dezen zin: „van welcke erva ons convent vorscr, zien profijt ofte nutticheit in mensche levende gecomen en was, noch oock hooppe was, daeroff voedsel te krijgen.”

De nieuwe eigenaar schonk het met de bezittingen aan den Generaal Prior van de orde der Kruisbroeders, Peregrinus van Campen, een beroemd bouwkundige (1464). Reeds het volgende jaar verrees er door de goede zorgen van den nieuwen prior een herbouwde stichting, bevestigd door den bisschop van Osnabrück, Coenrad van Diepholt. Er werden eenige priesters en leekbroeders geplaatst uit het klooster van Bentlage. Aan 't hoofd kwam te staan Prior Hendrik van den Berge.

Het klooster was met nieuwen pracht en luister herbouwd. Volgens een overlevering zouden de bewoners van den geheelen omtrek daaraan meegewerkt hebben. Een kerkprelaat had uit naam van den Paus den ingezetenen volkomen aflaat beloofd, indien zij behulpzaam waren bij den opbouw. „Het landvolk zoude toen van Valthe naar Ter Apel gestaan en elkander de steenen en andere tot den bouw benodigde stoffen overhandigd hebben, om aldus dezelve ter bestender plaats gemakkelij en spoedig te doen toekomen.”

Door de stichting van het nieuwe klooster is bij de historici eenige verwarring ontstaan. Enkele geschiedschrijvers, die de lotgevallen van het klooster verhaald hebben, spreken alleen van het tweede gebouw, alsof daarvoor reeds niet een ander bestaan had. Toch is dit zonder twiifel wel het geval. Sibrandus Leo verhaalt, dat er na den St. Lucia's vloed van 1287 een visitatie heeft plaats gehad van de toen ter tijd in Friesland en Groningen aanwezige Premonstratenzer kloosters. Daarbij bleek

dat er in het Domus Lucis, te Ter Apel 70 monniken woonden. Het origineele chartularium van het tweede klooster, hetwelk bewaard wordt in het rijksarchief te Groningen begint met een afschrift van den brief van Coenraad van Diepholt, bisschop van Osnabrück, waarin deze de stichting van het nieuwe klooster goedkeurt en bevestigt, welk klooster „quod alodium quoddam cum suis attinentibus in parochia Selligen bekenae dioecesis in territorio vero Westerwolde situm, dictum Apele, olim Fratmon, Ordinis Praemonstratensis dominio atque possessioni subjaceret.”

Verder blijkt het duidelijk uit een brief van Egge van Westerwolde een jaar na den wederopbouw geschreven. In dat schrijven wordt het klooster vergunning verleend twee in plaats van één watermolen te bouwen. Het vangt aan: „Ick Egge toe Westerwolde, hovetlinck bekenne en betuyge in dessen open besegelden breve, soo als wiltlyck unde kundich unde oock de Oldemans uyt Westerwolde unde Drente tuygen unde seggen, woe in verleden tijden ene waetermollen gelegen hebbe toe Apel by dat clooster, nu van orden den hilligen cruyces, in der tyt dat clooster vorscr, hoerde toe den orden Premonstret und den clooster Schildwolde, . . .”

Tenslotte wordt het ook bewezen door den naam van het nieuwe klooster, dat domus novae lucis (huize des nieuwen lichts) heette, in tegenstelling met de oude stichting, die den naam domus lucis (huize des lichts) droeg.

Ook het nieuwe klooster zou niet voor rampen gespaard blijven. In 1476 brak er een zware brand uit, waarbij „voorscr. Koopesbewijs en brieve met meer cleynooden unde guederen op deselve stede Apel, in der capellen unde slaephuse, leyder! verbrant sint”.

Na dien tijd ontving het klooster veelvuldige schenkingen, zooals blijkt uit het hovenaaangehaalde chartularium. Behalve een paar huizen in de stad Groningen, ontving het grazen lands en eeuwige renten, bestaande in ettelijke mudden haver of rogge. Gewoonlijk werden deze giften gedaan: „to mijner seele saligheijt ende beheeff.”

Het eerste treffen in den grooten kampstrijd tegen het machtige Spanje zou in het noorden des lands plaats vinden. Onrustige dagen braken nu voor het klooster aan. Meer dan eens zal het soldaten binnen zijn muren gehuisvest hebben, zoo o.a. in Maart 1579 toen Charles, Baron van Hamel er met zijn vendel lag. Hij verklaart van de heeren ontvangen te hebben de somma van twee honderd gulden, om daarvoor te koopen „munitie ende an-

AFB. 3.
FRAGMENT
VAN FENDER
MURFN VAN
DE BINNEN-
PLAATS.



dersins bequaem synde sulcken huys ofte forteresse".

De dagen van bloei waren nu voorbij. Het aantal monniken nam steeds af — velen zullen naar een rustiger verblijf omgezien hebben — en in plaats van schenkingen lezen we voortaan van verkooppingen! Misschien bestond reeds van 1583 af het klooster meer in naam dan in werkelijkheid.

In dezen tijd was Johan van Ligne, graaf van Arenberg, heer van Westerwolde. Hij besloot het klooster te doen strekken tot passantenhuys, waar aan ongelukkige vreemdelingen en doortrekkende reizigers logies, spijs en drank zou worden gegeven. Door de saecularisatie, waren — naar zijn oordeel — de geestelijke goederen het eigendom van den leenman geworden, mits aangewend „ad pios usus“.

Het bestuur bleef aan den voormaligen Prior, Kornelis Ooy, wiens opvolger Johannes van Emmen tot den Hervormden godsdienst overging. Den 22 October 1603 werd hem door de Staten

vergund te mogen trouwen, bij welk besluit tevens werd bepaald dat hij „desniettemin blijven sal in sijne bedieninge ende administratie van het voors. arme huys tot Apel, gelijk hij jegenwoordich is, mits dat hij gehouden wort hem daerinne te quiten, mit alle getrouwicheit ten meesten voordeel ende profijt van den armen, gelijk een goet administrator behoort ende schuldich is“.

Toen hij in 't volgend jaar voor de vraag gesteld werd of om zelf de nieuwe leer te omhelzen of om plaats te maken voor een Herv. predikant, koos hij het eerste. Zoo werd de laatste prior de eerste Hervormde predikant.

De leekbroeders, die eveneens het nieuwe geloof aannamen, werden nu gealimenteerd. In de rekeningen vinden we o.a.: „de gewezen cock in 't clooster“, „de schapenscheerder“, „de gewezen hoffmester“, „de middelcock“ en „de gestmester“. De grafsteen van den laatsten prior is nog in de kerk te vinden. Behalve een randschrift vermeldende den datum van zijn overlijden (2 Juli 1613).

plaatste men op zijn grafzerk het volgende versje:

„Corporis. atque animae janem. vor andante Senatu,
„Distribui populus: atque nune. infine laborum.
„Coelesti hic solum contentus pane quiesco.“¹⁾

Toen Groningen Westerwolde in bezit kreeg werd het natuurlijk ook eigenaar van het klooster. In den loop der tijden, was het aantal landloopers, dat van het gasthuis misbruik maakte, schrikbarend toegenomen. De stad bepaalde daarom, „dat voortaan het hospitaal ter Apel zal komen te cesseren; dat de revenues van dien ad alias usus pios zullen worden geconverteerd; en dat misdien niemand aldaar in het vervolg eenig op- of onderhoud zal kunnen of mogen genieten in spijs, drank, nachtlogies of anderszins.“

„Vele van de inkomsten werden nu besteed tot het onderhoud van den predikant en schoolmeester te Ter Apel, Pekel en Wedde en tot ondersteuning van arme studenten.“

Na de historie van het oude klooster geschetst te hebben, willen we nagaan, hoe de stichting in die dagen er zal hebben uitgezien. In de eerste plaats nemen we daarbij tot gids Mr. H. O. Feith, de kundige historicus, die — met de plaatselijke toestanden geheel op de hoogte — nog veel heeft kunnen aanschouwen, wat nu niet meer is, en daarvan in de Gron. Volksalm. van 1841 op onderhoudende wijze vertelt.

„Het klooster lag in een binnen- en buitengracht, binnen welke een groot plein, waarop nu zware boomen en aan de oostzijde eenige boerenhuizen staan, en onder andere ook het Commandeurshuis,²⁾ waarin de stadsadministrateur van Ter Apel eene kamer heeft tot zijn tijdelijk verblijf aldaar. De boog der buiten kloosterpoort is, vóór weinige jaren, afgebroken, dragende het jaar 1511. De kamers in die poort werden in 1637 bewoond, aan de eene zijde door eenen smid, en aan de andere zijde, door eenen schoenmaker en portier, zooals blijkt uit een inventaris van dat jaar, waarop staat: „de grote porte darinne bi einer sidt de smede, bi der ander sidt de schomaker en portier.“ Reeds

¹⁾ Op last van den Raad heb ik het brood voor lichaam en ziel den volke uitverdeeld, maar nu, aan het eindperk van mijn arbeid, rust ik hier, mij alleen vergenoegende met het hemelsche brood.

²⁾ Het Commandeurshuis is later veranderd in een hotel. Over den Commandeur en de reden van zijn verblijf vinden we omtrent, „de commandeur met veer soldaten hier liggende om twee reden, als om de overgaende pias van 't moer naar Lintlo en de Weesve in Salimunster, als oock nae Rooswinckel over Drenthe, om de stropende partijen van de Bedelars 't loopen te beletten, trecken des weecks de commandeur 25 stuv, en de soldaten elck 20 stuv.



AFB. 4.
FRAGMENT
VAN DEN
NOORD-
LIJKEN
MUUR MET
UITBOLWSEL.

in het jaar 1466 kwamen hier, in één gebouw vereenigd, twee molens, welke door eenen tak van de A werden gedreven, en door de kloosterlingen, die de A daartoe oostelijk hadden afgeleid, werden gebruikt, de eene om hunne olie te slaan, en de andere, om hun koren te malen. Het recht daartoe verkregen zij, bij den reeds gemelden brief van 1466, waar bij Egge toe Westerwolde, hovetling, na gezegd te hebben, dat er te voren één watermolen was geweest, nu aan de kloosterlingen verlof geeft, om „te leggen, te maeken ende toe hebben, buyten of binnen de clooster Apel vorsc., toe een willen, twee waetermolten, een korenmolten ende een ollymolten in off bueten de riviere de Ae gehieten, op de cloosters voorsc. gronde.“ Deze molens waren in 1639 alsmede in 1642 verhuurd voor 30 car. guldens in het jaar. Bij het laatste huurcontract werd bedongen, dat de huurder „de olymolten op zyn eygen kosten als vooren gesecht weder veerdich ende gangbaer zal maecten; vordersal de moele-naer gehouden wezen het mudde voor twee stuivers te maelen; sal oock geenswijn en hoenders te regard voor de molten huize moge holden, mits tot behuyzingen daar toe genietende 't olde gast-

AFB. 5.
HET
UITBOUWSEL
AAN DEN
NOORDE-
LIJKEN MUUR



huis zoo de molenaar heeft bewoont." Zij waren van Bentheimer bloksteen gemaakt en zijn eindelijk, na geheel en al verwaarloosd en sedert jaren niet meer gebruikt te zijn geweest, vooral de oliemolen, die reeds lang had stilgestaan, vóór weinige jaren geheel weggenomen."

De inventaris waarvan mr. Feith spreekt is in het jaar 1637 op last van de stad Groningen door den toenmaligen administrateur Hermanus Meijer opgesteld. Daarin worden de volgende kloostergebouwen genoemd:

"Vóórst dat opgehuerde hoesz mit hoeken, keller, rempster, steinen warenhuesz, gastkammer, kerchen, cappittelhuesz, warfen under und boven. „Is darbi Boldewinshuesz, kuiperskamer in een off under einen dack. Item dat seyckenhuesz, noch darbuten up den hof dat gemene gasthuesz mit 3 gemacken.

„Eine watermollen umme roggen und koren the malen, und ancier sidt eine oliemollen.

„Dat back- und brouwhuesz mit thogehoerender reschap, und darbi eine grote torfischute.

„Dat groete boir off koehuesz, darbi eine hoy-schuere und torfischuere.

„Noch darbi ein hoesz darin een veercken und peerdestal is.

„Dat niehuesz mit einer schuere und dat pergamantes hoesz. Item eine schwine hoesz.

„De grote porte darinne bi einer sidt de smede, bi den ander sidt de schomaker und porteer: mede ein waschhuesz binnen und darbuten, bueten dat cloester de schaepestall, dat hopenhuesz.

„Mede ferner offliggende dat Ossenschoet, mit anliggende bouwkampe und hoijlanden.

„Item an de nordweestsidt dat hiemhuesz, de heem-schuere, und kleine hoesz mit 42 acker landes.

„Noch in 't Cloester ein perdestal vor 8 perden". Had Hermannus Meijer kunnen weten met hoeveel belangstelling elk stuk, dat maar eenig meer licht kan geven omtrent het oude klooster, onderzocht wordt, voorzeker had hij ons meerdere bijzonderheden niet onthouden. Hoe dankbaar zouden we hem thans zijn, indien hij meer had meegedeeld omtrent de ligging en de vroegere bestemming der gebouwen, het nog aanwezige klooster-ameublement, de muur- en glasschildering, de beeldhouwwerken, het archief en de bibliotheek, de ligging van het klooster te midden der omringende grachten enz. enz.

Nu hij het helaas! niet gedaan heeft, blijft er veel waarvan men de vroegere situatie slechts kan gissen.

„Hoe het toen kan geweest zijn, is nu nog slechts veronderstellenderwijze te schetsen", zegt de heer C. H. Peters in een doorwrocht artikel.



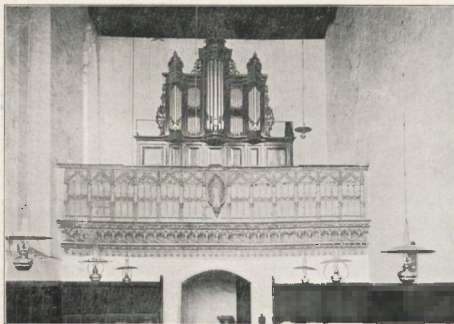
AFB. 6.
DE GE-
PLEISTERDE
OOSTGEVEL.



opgenomen in de Nw. Dr. Volksalm. van 1897. „Welnu“ — zoo vervolgt de kundige schrijver — „in het begin der XVI^{de} eeuw lag dat klooster te midden van een „plaisant ende heerlijk bosch, van swaer eicken geboome“, een bosch door de Premonstreiters reeds aangelegd en zorgvol onderhouden, en daár, onder het schaduwrijke loof tegen zonnearmte en tegen koude, tegen wind en zelfseenermate tegen regen beschermd, kondt ge vooral een klein stúndeken voor vespertijd de broeders, meest twee aan twee, in hun wit kleed, waarover het zwarte scapulier, met rood en wit kruis, in de stille lanen op en neer zien wandelen en wel in den herfsttijd, meest in de noordwestelijke rijlaan, vanwaar men, onder het diep hangend loof door, zoo'n prachtig uitzicht had over het uren ver uitgestrekte, rustige landschap“. Na een gloedvolle beschrijving van het heerlijke bosch gegeven te hebben, vervolgt de schrijver: „Aan den Westelijken rand en in de schaduw van

dat stille bosch nu lag het klooster; de riviertjes de Runde en de Molen Aa dienden en vereenden zich tot buitengracht, en binnen die gracht, een oppervlak van enkele hectaren omsluitend, lag de boomgaard en de bloem- en moes- en artsenijtuin, en, door die tuinen en een tweede gracht omgeven, het hoofdgebouw.

Eene vaste houten brug met gewone eiken voorpoort en ijzeren klopper, gaf over de met een doornenhaag van binnen omzette buitengracht toegang tot het hof en over dit, tot de ophaalbrug der binnengracht en tot de groote halfronde overwelfde poort, met eiken deuren gesloten, boven welke poort, in 1511 het laatst vernieuwd, de poortwachter woonde, die toegang verleende tot het met bloemen en boomen bezette ruime voorhof, waarop nu links vooraan het viervleugelig kloostergebouw lag. Vóór die poorte was het, dat de broeder aalmoezenier, den armen, die zich op bepaalde dagen aanmeldten en wien het vergund was in 't



kloosterbosch te sprokkelen, weceort, roggebrood, linnen en schoenel uitdeelde.

Het kloostergebouw van zware, helderroode baksteen gemetseld, vormde met zijn zandsteen raamstijlen en dorpels en lijsten en met zijn roode pannen daken, tusschen het groen doorgezien, een even eenvoudige als vriendelijke groep, met de kerk, blijkens hare afmeting, hare zware contreforten en groote ramen, tot domineerend hoofdelement. Een eenvoudige buitendeur met vast bovenlicht gaf, in dien, van de poort komende, vóór u liggende oostvleugel, toegang tot een overwelfde gang, zijnde het verlengde van de noordelijke kruisgang-arm".

Het klooster was oorspronkelijk een vier vleugelig gebouw, rondom een kruythof gelegen. Langs de vier zijden van die binnenplaats strekten zich de vier kloostergangen uit. Ze dienden bij slecht weer tot wandelplaats voor de monniken. Hier werd „in plechtigen ommeganck" de nieuw gekozen prior rondgeleid, terwijl de overleden kruisbroeder een

of meermalen „in stillen ommeganck" werd rondgedragen voor men het stoffelijk overschot grafwaarts droeg.

Aan den kant van de noordelijke kruisgang bevond zich het lavatorium, waar de monniken zich reinigden als zij van den veldarbeid huiswaarts keerden en waar bij plechtige gelegenheden de voetwassching diende.

Aan de buitenzij van de kloostergangen strekten zich de vier vleugels uit. De ingang bevond zich in den oostelijken vleugel. Daarnaast lag de speelkamer, terwijl verder zuidwaarts de kamers voor de gasten lagen. Tusschen deze en de kerk bevond zich de sacristy, waar in soliede eiken kasten de verschillende benodigdheden van den eeredienst bewaard werden. Wellicht, dat op de bovenverdieping van de sacristy de schatkamer was.

Van de sacristy kwam men in de kerk. Deze stak met zijn driezijdig afgesloten koor nog voor den gevel van den oostelijken vleugel uit. Door een steenen oxaal was het koor van het schip geschei-

den. Het oxaal was een soort galerij dwars door de kerk loopende. De broeders zonger hier onder leiding van den cantor de „catilenen en de musycke". Aan den westkant zal zich nog een voorportaal uitgestrekt hebben, waar zij, die tot straf niet in het bedehuis mochten komen, de godsdienst-oefening konden bijwonen. Het koor was bestemd voor de monniken, het schip voor de leeken en de omwonenden. De kerk werd verlicht door een aantal spitsbogenvensteren. De kerkgewelven en ramen waren beschilderd; helaas zijn daar van niet veel meer overgebleven. Enkele der ongeschonden ruiten zijn naar het museum te Groningen overgebracht. Hoe een en ander er vroeger uitzag blijkt uit het volgende van Mr. Feith:

„Men zag, zoo lang de kerkgewelven nog bestonden, in fresco wonderlijke schilderijen op dezelve, zooals onder anderen, om slechts iets te noemen, eenen geestelijke houdende eene schaal in de hand, op welker eener blad een duivel zat, terwijl op het andere, dat naar beneden zakte, een engel stond; zoo vindt men thans nog dertig koorheersbanken, waarvan het zitplankje kon worden opgetild. Onder de meeste dier zitplankjes ziet men verschillende vreemde en afzichtelijke aangezichten in snijwerk, die veel overeenkomen met de narrebeelden, welke men aan sommige oude kerken en gebouwen aantreft. Onder in den noordertrans (nu niet meer 'H.) zijn nog eenige geschilderde glazen, onder welke eene schildering gevonden wordt, vertoonende twee duivels, die eenen man, denkelijk eenen ketter, geboeid houden en naar de hel slepen, terwijl hem van alle kanten kwaadaardige geederten aanvallen; voorts een glas, vertoonende Samson, die de poorten van Gaza omver rukt; een ander voorstellende eene schildering van de hel; en een, waarop een wapen staat, hebbende van boven twee zilveren starren, en onder dezelve een half gouden rad, alles op eenen blauwen grond". Tegen de westelijke kloostergang sloot zich de kapittelzaal, waar allerlei bepalingen betreffende het klooster gehouden werden, aan. Daar werd de nieuwe prior verkozen en dan werd hem — na het Te Deum laudamus in de kerk — door de kloosterlingen de belofte van gehoorzaamheid gedaan. Ook bevonden zich aan die zij de broederhal, waar vrije oogenblikken doorgebracht werden en de trap naar de bovenverdieping.

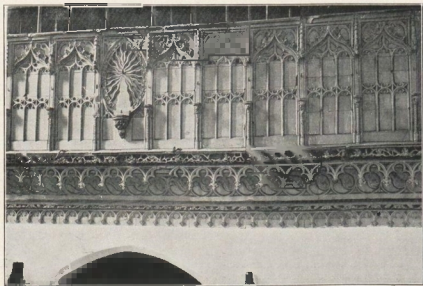
De noordelijke vleugel stak zeer waarschijnlijk vóór de postelijke vleugels uit. In den huijtenmuur bevindt zich nog een brokstuk van het woord Ter Apel. Daaruit is af te leiden, hoe lang dit uitspringende gedeelte minstens geweest moet zijn. In dit



gedeelte bevonden zich wellicht de vertrekken van den prior. Daaraan grensde dan het studeervertrek van dien geestelijke. In dat vertrek was uitgebouwd het oratorium (plaats des gebeds) een driehoekig nis, waarin een klein altaar geplaatst was. Gelukkig is die uitbouwings gespaard gebleven. Al is dan ook het leien dakje door een zinken bedeksel vervangen.

Westwaarts van het studeervertrek bevond zich de slaapzaal van den prior en nog verder naar 't westen de keuken met de groote schouw, de zinken-camer, de kan-plaas, de voet-hoe, het turf-hues, en het vuelles-vat. De westelijke kruisgang was langs de keuken tot de noordelijke buitenmuur doorgetrokken en daar afgesloten door een poort met het jaartal 1560. Hier had men toegang tot den groententuin. Westwaarts van die gang zal zich het refectorium bevonden hebben, waar de maaltijden onder diep stilzwijgen gehouden werden en het calefactorium, waar men zich kon verwarmen (na de vroegmis b.v.) benevens het vestarium (kleedkamer) en het proviandmagazijn.

De bovenverdieping werd voor het grootste gedeelte door de slaapplaatsen (het dormitorium) be-



staande uit vele cellen, ingenomen. Ook hier was een verbiedig zwijgen geboden. Hij, die „zijn silencium brak des avents na acht ure tot des morgens voir seove uren“, was strafbaar.

Verder bevonden zich daar de necessaria (het ghemackhuës) de werk- en bergplaatsen, de librarij, de bibliotheca en eenige cellen voor de broeders, die „t handwerck van scriven deden“ en daar gezeten ware „op hun scriefstoelen met pulmèteren.“ Van deze verdieping kan men het oxaal en de kerk bereiken.

Behalve het hoofdgebouw zullen er nog drie groepen bijgebouwen geweest zijn.

Naar het westen om den „siecketuin“ lagen het „sieck-huës“, de „infirmarije (nosocomium), de caminata, de „bloet- of dooden-camer“. Verder nog in een afzonderlijk gebouw de werkvertrekken (de „warven unde ende boven“), het wagenhuës mit peerdenstall, het „waschhuës“ met bleekveld.

Naar het noord-oosten lag de tweede groep met het „backhuïs“, de bierbrouwerij, de melkerij, het slachthuis, het looiershuïs („pergamentes huës“,

zoo genoemd omdat hier het perkament werd bereid), de wagenmakerij, de kuiperij en het „hiemheusz“, waar de vaste arbeiders en de huurknechts verblijf hielden.

De derde groep lag nog verder naar het noord-oosten. Daar vond men de beide molens met de voorraadschuren en de vertrekken voor het personeel, het gast- of passanten- en verpleeghuïs, waar doortrekkenden gelaafd en zieken verpleegd werden. Eindelijk nog de stallen, schuren enz. Tusschen al die gebouwen lagen de verschillende tuinen en gaarden.

Zooals men ziet vormde zulk een klooster eigenlijk een nederzetting op zich zelf. Alles was er op ingericht om geheel onafhankelijk van de buitenwereld te kunnen bestaan.

Vergeeten we niet nog even het coemeterium te noemen, de begraafplaats, die ten zuiden van de kerk lag en in tweeën gedeeld was, n.l. één gedeelte voor de geestelijken en een ander deel voor de leeken. Nadat Groningen het klooster in 't bezit gekregen had, werd al spoedig de kerk voor de Herv. Gods-

dienst in gebruik genomen en een deel van het hoofdgebouw voor pastorie, kostertij en school ingericht.

In 1642 verhuurde de stad vele erven, terwijl uit een brief van 1644 blijkt, dat de stad goederen van het gewezen convent had verkocht. In 1794 waren van het gebouw nog de kerk en twee tranen in wezen. In 1834 werd de kloosterpoort weggebroken en de bovenverdieping van de toen nog bestaande vleugels van het hoofdgebouw gesloopt.

In 1837 werden de kruisgewelven der kerk door een houten zoldering vervangen. Bij die gelegenheid werd tevens het kerkdak hersteld, waarbij het karakteristiek achtkantig, houten, open klokke-torentje met de cloesterclocke „Sancta Maria Magdalena" sneuvelde en door een modern torentje werd vervangen. Het westelijk voorportaal was toen reeds lang verdwenen. In 1884 werd het schip der kerk van het koor afgescheiden en tot stads-bergplaats en timmerschuur ingericht. In 1873 werd de studeerzaal van den prior tot catechesie-kamer ingericht en 10 jaar later werd de oostgevel, waarin reeds vroeger een achttal spitsbogenramen door gewone ramen vervangen waren, gepleisterd. In 1890 werd het torentje van een nieuwe klok voorzien op last der stad Groningen te Heiligerlee gegoten en voorzien van het opschrift: „S. P. Q. G. mi fieri curarunt aeterna per saecula sonam. MDCCCXC. In 1893 werd op het oxaal een orgeltje in rococo-stijl geplaatst. Reeds vroeger was een preekstoel door de stad gegeven.

Thans genoeg over de lotgevallen van het oude klooster! We willen alleen nog zien wat er nu nog van in wezen is. Daarbij moeten we ons beperken. Het artikel zou voor een tijdschrift anders te uitvoerig worden. Bovendien geven onze foto's de mooiste dingen in beeld weer; met een korte beschrijving kunnen we dus volstaan.

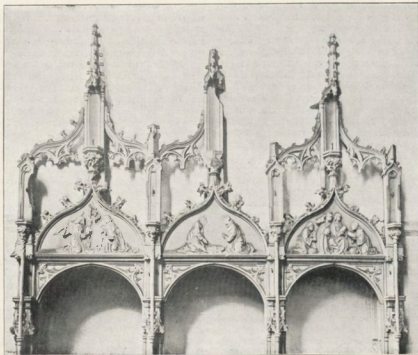
Een gedeelte der nog overgebleven vertrekken zijn tot pastorie ingericht, de andere tot woning voor het schoolhoofd.

Begeven we ons eerst naar de kerk. Van het schip zullen we niets vertellen. Sedert dat tot timmerwerkplaats is ingericht, is er natuurlijk veel bedorven. Van de achterzij van het oxaal is dan ook weinig meer over. Gelukkig dat de voorzij beter bewaard is. Het geheele oxaal bestond uit twee overwelfde muren, waarboven een galerij. Een poortvormige opening aan de koorzijde en een rechthoekige dito aan de schipzijde gaven gemeenschap tusschen koor en schip. De borstweringen van dat oxaal waren prachtig bewerkt. Onze foto

geeft een deel der koorzijde in beeld. Die heel zijde bestaat uit zandsteenblokken, welke opgesloten in tusschenstijlen, een dertien velden vormen, elk veld verdeeld in drie panelen met sierlijke boogsluitingen en maaswerkvullingen; de tusschenstijlen zijn gebeiteld met slanke hoek-collommetjes, welke een pinakelvormig baldakijn dragen, waaronder eertijds, rustend op de blad-kapiteelen der gestorpe onder-colonneten, de beelden der twaalf apostelen en van twee profeten stonden. In het midden veld stond te midden der reia-postelen, op een kraagstuk een Maria-beeld, met een voet rustend op een halve maan en met een stralenkrans tot achtergrond. Alles is even sierlijk gebeiteld: een à-jour gehouden blad- en vruchtenrank vult de lijstwerken, en eene rei vrij doorhangende redent-boogjes, elk hoogje in eene bladvormige versiering eindigend, vormt eene soort van lam-bekijn langs de diepe, met eene maaswerkversiering bezette, groote hollist. (C. H. Peters) We vonden nergens opgeteekend waar de 14 beeldjes gebleven zijn. Zou de beeldenstorm ook dit vandalisme op zijn geweten hebben. Dit lijkt ons niet zoo erg waarschijnlijk, omdat we van beeldstormers in die streken nooit hoorden. Dan zou ook het beeldhouwwerk van het oxaal vernietigd zijn. 't Lijkt hier meer, alsof de beeldjes door zachte hand netjes zijn weggenomen. Mogen we eens een veronderstelling wagen?



AFB. 11.
GDEELTE
DER
KOOR-
BANKEN.



Evenals vele kloosters zal ook het klooster te Ter Apel zijn onderaardsche gangen gehad hebben. De eigenaardige voortplanting van zekere geluiden maakt dat waarschijnlijk. Als er 's zomers in het wandelbosch muziek en bal is, hoort men het dansen in sommige vertrekken van het klooster zeer duidelijk, veel duidelijker dan elders op geringeren afstand. De overlevering wil dan ook, dat er in die richting nog een onderaardsche gang bestaat. Toen die in 't midden der vorige eeuw geopend werd, zagen de onderzoekers plotseling naar hun stellige verklaring menschen of geesten voor zich. Overhaast namen ze de vlucht en metelden de ingang zoo spoedig mogelijk weer dicht. Zouden die angstige zoekers misschien in het halfdonker de beeldjes voor menschen of geesten aan-

gezien hebben? En zouden ze daar in dat geval misschien verborgen zijn door een priester, die bang voor wanordelijkheden de heiligbeelden wilde redden, of misschien door den laatsten prior, die — toen hij de Herv. leer omhelsde — toch zeker nog wel iets voor de vroegere heiligen gevoeld zal hebben en liever de beelden in veiligheid bracht, dan ze aan mogelijke bespottingen bloot te stellen.

Een andere foto geeft het driezettig Leviten-gestoelte, dat diende voor den dienstdoenden geestelijke, de diaken en sub-diaken om tijdens de hoogmis, tusschen het Gloria en het Credo naar het zingen te kunnen luisteren. Onze foto beeldt alleen het bovenste gedeelte uit, daar voor het onderste gedeelte een houten bank is aangebracht.

Het gestoelte is van zacht rooden zandsteen gebeiteld; „de voorzijde der steenen, met kussens belegde zitplaatsen, is met maaswerk versierd en de zitplaatsen zijn onderling door zandsteen à jour wanden gescheiden en met kruisgewelfjes overdekt.

Eene smalle horizontale lijst, tegen bladkogels op de kant- en tusschenstijlen eindigend, sluit de bijna halfronde bogen, welke aan de voorzijde de overwelling sluiten, en op die lijst tot voet is boven elke zitplaats een basrelief, even geest- als zorgvol gebeiteld, voorstellende: de blijde boodschap, de geboorte van Jezus en de aanbidding der koningen; even eenvoudig als meesterlijk behandeld is elk figuurtje vol uitdrukking en karakter, en 't geheel gelukkig nog niet zóó beschadigd, dat het alle waarde verloren heeft; het meeste heeft echter het middelste basrelief geleden. De spitsbogen, welke voorzien met elegante bladkogels de groepen omsluiten, gaan alle over in een veelhoekig bladkapsteel en dragen tevens de met zij-colonnetjes bewerkte opgaande achterstijlen, die in pinakelvormige baldakijns eindigend, dienen tot nis en tot overdekking der daarin geplaatste nu verdwenen beelden, dat van den Christus in het midden en daar nevens, dat van Maria en Johannes.

Door sierlijke steunbogen met spelend maaswerk behandeld, welks dunne midden-stijljes echter gebroken en verdwenen zijn, zijn die nisvormige stijlen verbonden met de vanaf den grond, opgaande kant- en tusschenstijlen van het gestoelte, wier met kapitelen voorziene, getorste, boven-colonnetten voorheen vier beelden droegen, terwijl naast en onder die colonnetten zestien kleinere beeldjes geplaatst en aan de nog zichtbare krammen bevestigd waren, tezamen een inderdaad kunstig geheel geheel vormend" (C. H. Peters).

Zoowel het oxaal als het Leviten-gestoelte zijn in hun soort bijna eenig in ons land.

Ook de piscine, welke in het zuid-oostelijk muurvak van de koorafsluiting geplaatst is en eertijds voor de handwassing diende, alsmede het daarboven geplaatste sacramentskastje zijn rijk gebeiteld. Onze foto laat dat duidelijk zien. Jammer dat

ook hier de vier beeldjes, evenals het eiken deur- met ijzeren beslag verdwenen zijn.

In het koor bevinden zich nog de oude kanunnikenbanken. De afbeelding laat zien, dat ook deze met maaswerk en gestoken blad- en krulwerk versierd zijn. Vroeger droegen ze een kwartrond gewelf eveneens fraai bewerkt. We vertelden reeds, dat de draaibare zitplanken aan de onderzijde voorzien zijn van gebeeldhouwde koppen of van een bladversiering.

De verschillende nog aanwezige kunstwerken laten zien, hoe wondermooi het kerkje vroeger geweest moet zijn. Jammer daarom, dat het hoogaltaar verdwenen is, dat het gewelf vervangen werd door een zoldering en dat de zandsteen ramen met haar traceeringen en geschilderd glas moesten plaats maken voor houten ramen of metselwerk. Eenige jaren geleden zijn in het kerkje twee ramen aangebracht. Voor beter licht was dat geen overbodige weelde.

In het klooster zelf zijn vooral de oude kloostergangen een bezichtiging overwaard. Vooral de noordelijkste vormt met zijn gevoegde baksteenbogen, zijn plavius-vloer, zijn invallend helder licht en zijn diepe raam-daggen een karakteriek gedeelte. Onze foto geeft daarvan een afbeelding. De oostelijke is wit gepleisterd.

In de tegenwoordige pastorie is nog een kamer in rococo-stijl met het stadswapen in den schoorsteenmantel, terwijl in een ander vertrek nog een overblijfsel van de vroegere zoldering is.

Bekijken we ten slotte nog even het mooie uitbouwsel aan den noordelijken muur. Deze gevel is in zijn geheel nog het best bewaard. De driezijdige altaar-nis van zandsteen uitgebouwd „verraadt in haar pilasters, bladrank-versiering en sluitlijst reeds de kunst der renaissance, hoezeer de raam-traceeringen nog gothiek zijn. Aan de drie zijden vinden we in bladkransen onder de ramen respectievelijk de letters: M. A. R. Y. — J. H. S. — J. O. E. S. (Maria-Jezus Hominum Salvator-Johannes), terwijl de draagsteen het jaarcijfer MDLIII (1554) draagt.

R. H. HERWIG.

